

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
KULTUURITEADUSTE JA KUNSTIDE INSTITUUT
KIRJANDUSE JA TEATRITADUSE OSAKOND

Maris Reintal

LOODUSKUJUTUS EDGAR VALTERI AUTORIRAAMATUTES

Bakalaureusetöö

Juhendaja Kadri Tüür

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Edgar Valteri loomeperioodid ja looming	5
1.1 Edgar Valter karikaturisti ja maalikunstnikuna	6
1.2 Edgar Valter graafiku ja illustraatorina	8
1.3 Edgar Valter lastekirjanikuna	10
2. Kirjandusökoloogiline uurimismeetod.....	12
2.1 Ülevaade kirjandusökoloogiast.....	12
2.2 Kirjandusökoloogia ja looduskirjanduse jaotusvõimalusi	14
2.3 Kirjandusökoloogilised suundumused lastekirjanduses ja keskkonnahariduses	16
3. Looduskujutus Edgar Valteri autoriraamatutes.....	18
3.1 Edgar Valteri autoriraamatud keskkonnateadlikkuse allikana	18
3.2 Koha kujutamine.....	21
3.3 Aja kujutamine	22
3.4 Bioloogilise reaalsuse ja looduse kujutamine.....	23
Kokkuvõte	25
Kasutatud allikad.....	27
Ecocritical re-reading of children´s literature of Edgar Valter. Summary	29
Lisad	31
Lisa 1. Loetelu Edgar Valteri lastele suunatud autoriraamatute esmatrükkidest:	31
Lisa 2. Bioloogiliste organismide nimetuste esinemise graafik Edgar Valteri autoriraamatutes.....	32
Lisa 3. Bioloogiliste organismide nimetuste loetelu Edgar Valteri autoriraamatutes	33
Lisa 4. Foto	34

Sissejuhatus

Lastekirjanduse ja kirjandusökoloogia uurimisvaldkondadeni jõudis töö koostaja praktiliste kogemuste kaudu. Edgar Valteri kohasidusa loominguga senine vähene analüüs, mis vaatleks keskkonna ja lastekirjanduse temaatikat, ajendab kirjandusökoloogilise uurimismeetodi rakendamist Edgar Valteri loomingule.

Töö eesmärk on avada Edgar Valteri looduskeskkonda paigutatud loomingut kasutades kirjandusökoloogia meetodeid. Kirjandusökoloogia lähtub keskkonnast, milles vaadeldavad lood asuvad ning loodud on. Looduskujutuse uurimine (nn *ecocritical re-reading*), on üks kirjandusökoloogilisi analüüsiviise. Töös vaadeldakse kirjelduste ja motiivide aluseks olnud stereotüüpe ja väärtushinnanguid, mida lugejas või kuulajas süvendatakse. Uurimisainese üldkogumi, Edgar Valteri loominguga, seast on valimiks võetud looduskeskkonda paigutatud lasteraamatud, kus loodus ei ole teisene taustaobjekt, vaid mets on elukeskkond.

Töö teema valik tulenes praktilisest tegevusest, kus rikkalikud illustratsioonid ja keskkonnasidusus Valteri loomingus väärtustatumaks – suunava, mitmekesistava ja avava vahendina – kujunesid. Keskkonnateadvus kasvab ja tekib eeskätt küll väljas liikudes, aga vahel takistavad õuemeinekut karmid ilmaolud, tõbine enesetunne või koguni haiglas olemine.

Töö koostaja on kahe aasta vältel vabatahtlikuna teinud Tallinna Lastehaiglas jututunde IBBY Eesti osakonna ja Eesti Lastekirjanduse Keskuse projekti *Lugedes rõõmsaks* raames ning Valteri loomingut tutvustades positiivseid kogemusi saanud. Tema tekstid on seal lugemiseks turvalised. Lapsed on vahel pidanud pikalt kodust eemal olema. Tekstid, kus tegevus koondub ümber imeliste pereliikmete, armastavate (vana)vanemate ja idüllilise kodusolemise, võivad haiglas hoopis nukrust esile kutsuda. Ajalise piiratuse tõttu ei sobi jututundi ka raamatud, mille puhul põnevamasse sündmusteahelasse jõudmata, loetakse vaid sotsiaalsetest probleemidest muserdatud lapsest (nt Roald Dahli raamatud). Samuti ei ole sobilik tekitada hirne arstide või apteekrite negatiivse kujutamise läbi. Kuri apteekritädi Markus Saksatamme lustakas kogumikus *Tont ja mannapuder* on küll toredate ütlemistega tegelane, ent soosiks asjatuid samastumisi.

Mõttelised jalutuskäigud maa-aluste, pokude või kassikese ja kakukesega on lihtsad, rõõmsatoonilised, pingevabad ja hoomatava pikkusega. Jututundide praktikas ilmnevad ka lugemise ja ettelugemise erinevused. Pildiraamatute ettelugemisel võib pilt kuulajale hoopiski peitu jääda või paista vilksamisi kaugelt ja äraspidiselt. Rikkalike illustratsioonide tõttu on Edgar Valteri tekste lugedes ja analüüsides kohane arvestada ka pildiraamatute toimemehhanisme. Praktiline kokkupuude Valteri loodusteemalise lastekirjandusega on töö

koostajal ka loodushariduslike programmide juhendajana. Õpetusi tähelepanu teravdamisest looduses liikudes jagab ka Valteri raamatus *Kuidas õppida vaatama?*. Loomariigi mõistmiseks on eri vanusegruppidele kirjutanud näiteks Aleksei Turovski, ent loodushariduses on lastele suunatud mängulisema õppematerjali (sh keskkonnasidusa lastekirjanduse) väljundite ja eeskujudeni jõudmiseks tihtipeale eeskätt Soome kolleegide poole on pöördutud (nt 1994. aastal loodud soomlaste Metsamõrri tegelaskuju). Edgar Valteri *Kuidas õppida vaatama?* on aga väga hea näide eesti algupärasest lastekirjandusest, mis võib mitmekesisstada retkejuhi jagatavaid vaatenurki lastele metsaradu tutvustades. Teistegi Valteri tekstide tegelased (ka inimtegelased) on looduse ja selle mitmekesisuse suhtes soosivalt meelestatud ning teoste läbi on võimalik seda sõnumit lugejatele suunata.

Lihtsa looduskeskkonna mitmeplaaneline kujutamine keeruliste faktideta (ja üleloomuliku tagasihoidlik kasutamine) muudavad raamatud lastele küllaltki kergesti arusaadavaks ja seostatavaks koduümbruses nähtuga. Töö hüpoteesiks on, et Edgar Valter suudab lihtsate vahendite abil tekstis ja pildis edasi anda looduskeskkonna keerukust. Töös uuritakse, kuidas Edgar Valter looduskeskkonda kujutab.

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk keskendub Edgar Valteri loomeperioodidele ja loomingule ja tugined suuresti Külli Leppiku toimetatud kirjutistest Edgar Valterist. Teine peatükk avab töö teoreetilisi aluseid ning kolmandas peatükis analüüsitakse looduse kujutamist Valteri autoriraamatutes. Lisades on toodud kronoloogilises järjekorras esitatud loetelu Edgar Valteri lastele suunatud autoriraamatute esmatrükkidest ning lähtuvalt kirjandusökoloogia meetoditest koostasin ülevaate ka bioloogiliste organismide esinemisest analüüsitavas valimis.

1. Edgar Valteri loomeperioodid ja looming

Selles peatükis antakse ülevaade Edgar Valteri loometegevusest. Et Edgar Valteri kunstipraktika hõlmab mitmeid žanre, jaotatakse Valteri looming kolme alapeatükki. Esimeses alapeatükis käsitletakse Edgar Valterit karikaturisti ja maalikunstnikuna, teises raamatugraafiku ja illustraatorina ning kolmandas käsitletakse Edgar Valterit lasteraamatute autorina rõhuga looduskujutusel.

Edgar Valteri (21.09.1929-04.03.2006) illustratsioonid eesti lastekirjanduses on üks tahk kunstniku loomingust. Valter on jäädvustanud end eesti kunstilukku ka karikaturisti, graafiku ja maalikunstnikuna ning teinud katsetusi skulptuuris. Samuti on Valter teatri- ja telekunstnikuna tegutsenud.

Edgar Valter kasvas Tallinnas Virmalise tänaval kaheksalapselises peres. Tal oli neli venda ja kolm õde. Kodune keel oli vene keel, vanemad vennad rääkisid lätlannast ema, Emma Kruminšiga, ka läti keeles, isaga rääkisid lapsed eesti keeles. Meenutuste järgi oli tollane elu Virmalise tänaval võrreldav maapiirkonna oludega – hobused, lohklik kruusatee, madalad puumajad ja majaesised murulapikesed ning läheduses supluseks sobiv oja. Samas on Valter tõdenud, et agulis elamise juures tundis ta puudust silmaringi avardamise võimalustest. (Leppik 2009: 9-10, 24-25)

Valter on meenutanud, et poisikesena nautis ta väga võimaluse korral kinos käia ning näiteks (praeguses Vene Draamateatri hoones) Miki Hiire mitmetunniseid multifilme vaadata. Kinoraha oli Valter teeninud ka kõnniteelt umbrohtu noppides. (Leppik 2009: 17, 24)

Lõpetanud 1945. aastal Tallinna 17. mittetäieliku keskkooli seitsmenda klassi, siirdus Edgar Valter tööle. Ta töötas madrusena, maalrina, transporditöölisena ja Kunstiteodete Kombinaadi dekoorateljee töölisena ning 1950. aastast oli vabakutseline kunstnik. Eesti Riiklikus Kunstiakadeemias õppis Valter küll mõned kuud graafika erialal, ent nõutava keskkoolitunnistuse puudumisel jätkas kunstialast enesetäiendamist omal käel, joonistusblokk enamasti kaasas, ning akadeemilist kunstiharidust ei omandanudki. (Leppik 2007: 7-8; Eller 1996: 568)

1956. aastast oli Edgar Valter Kunstnike Liidu liige (2005. aastast auliige) ning 1958. aastast ka Eesti Ajakirjanike Liidus. 1995. aastal kanti ta Rahvusvahelise Noorsookirjanduse Nõukogu (IBBY) aunimekirja, 2001. aastal sai Edgar Valter Valgetähe kolmanda klassi ordeni. Edgar Valterit on tunnustatud mitmete auhindadega illustratsioonide eest teiste

autorite teostes ja oma autoriraamatutes, ta oli aastatel 1992-2006 esimeste hulgas Nukitsa¹ konkursil nii kirjaniku kui kunstniku kategoorias.

1.1 Edgar Valter karikaturisti ja maalikunstnikuna

Edgar Valter tegi naljapilte õpetajatest ja kooliõpilastest juba kooliajal. 1944. aastal avaldati Valteri esimene karikatuur *Õhtulehes*. Ta oli toimetusse läinud, näputäis sõjaainelisi karikatuure kaasas. Saanud tollase karikaturisti, Romulus Tiituse heakskiidu, avaldati üks joonistustest ning järgnes pikemaks kujunenud koostöö. (Eller 1996: 568; vt ka Asumets 1996: 12; Leppik 2009: 65-68) Tema hoogsa joonega karikatuure on ilmunud ajakirjades ja ajalehtedes ning kogumikes (nt *Kaugel naljast*, 1964; *Pildiraamat koolijärikutele*, 1970; *Jahikoera memuaarid*, 1974; *84 lk*, 1976; *Veekandja*, 1981.) Valteri viimane karikatuurikogu, *Jahikoera memuaaride* uute piltidega kordustrukk, ilmus 2004. aastal. 1988. aastal Tallinnas toimunud rahvusvahelisel karikatuurinäitusel *Viva la Musica* sai Valter I auhinna (Eller 1996:568). 2011. aastal ilmunud Edgar Valteri karikatuurikogumikus *Karikatuurid läbi aegade* eessõnas tõdetakse, et karikatuur peaks olemuselt päevakajaline, lihtne ja kerge žanr olema, ent Valter *venitas karikatuuri tema võimaluste teise serva*. (Leppik 2011: 7) Järjepidev aastatepikkune katsetamine ja ainetiku muutumine ja vaheldumine avardasid karikaturisti mängumaad.

Karikaturistile omased elemendid sisalduvad ka Edgar Valteri maalidel. 1989. aasta Gabrovo huumorifestivalil sai Valter *grand prix'* Kuldne Aisopos õlimaal *Serenaad* eest. (Eller 1996:568) Karikatuurikogumikus *Karikatuurid läbi aegade* ilmneb õlivärvide ja karikatuursete piltide kokkusulandumine (Leppik 2011).

Õlimaali katsetamiseni oli Valter jõudnud juba varases eas. Valteri ema vend, Vilis Kruminš, oli töötanud joonistusõpetajana ning temast olid Ameerikasse pagemise järel värve ja pintsleid maha jäänud. Oma esimese õlimaali, *Muinas-Eesti sõdalane*, tegi Edgar Valter onu sissetöötatud tuubide ja pintslite abil. Kunstinäitustel olid Valterile silma hakanud eelkõige Günther Reindorffi looduslähedased kunstiteosed. (Leppik 2009: 10, 56-57) Oma loomingus mängis Valter vahelduvalt loodusele vastandumise ja looduslähedusega.

1960. aastate lõpul ja 1970. aastate alguses lõi Edgar Valter valdavalt sürrealistlikke maale ja abstraktsionismi motiividega kompositsioone. Hilisem looming on koondatud väljaandesse *Maalid 1983-2005..*, ent varasemaid võib näha kunstikogudes, galeriides ja oksjonitel. Maalid on enamasti figuraalsed – keskse hobusekujutise või inimkehadega. 1970. aastate maalide tegelased on tihti väljavenitatud figuuridega.

¹ Nukitsa konkurss põhineb igaaastasel Eesti Lastekirjanduse Keskuse poolt korraldatav lugejaküsitlusel.

Üks Edgar Valteri meelistechnikaid oli olnud õligraafika (graafiline joon kantakse õlivärviga kaetud pinnale), milleni oli ta jõudnud Ungari kunstiajakirjas avaldatud reprodid uurides. Katsetuste järel valdas Edgar Valter seda tehnikat, olles eesti kunstimaastikul novaatorlik. 1983.-2005. aastate maalide reproduktsioonid on avaldatud raamatus *Maalid 1983-2005*, mille eessõnas kirjutab Külli Leppik 1987. aasta suvel pöördeliseks kujunenud ühepäevasest retkest Lõuna-Eestisse, kui vaheldusrikas maastikutüüp arhailises õhustikus inspireeris tallinlasest kunstnikku maalima. Leppiku järgi on Valter maalidel ühendanud inimese ning tasakaalustatud ja looduslähedase maailma: *Maalide keskmes on inimene, kes elab tasakaalustatud ja looduslähedases maailmas. Maailmas, kus jagub hoolivat tähelepanu nii iseenda kui ka üksteise ja kõige ümbritseva vastu, kus piisab õhku ja ruumi nii unistuste kui nostalgia jaoks* (Leppik 2007:8). Edgar Valter tõdes, et keskkond mõjub hästi ning linnas ei oleks ta olnud suuteline ennast nii palju koondama. Maali *Oli kord...* kohta oli Edgar Valter öelnud, et see on Võrumaa, nii nagu tema seda linnast tulnud mehena näeb, ning igaüks näeb, mida tahab näha. (Leppik 2007: 210)

Maalide figuraalsust põhjendas Valter tahtmisega paigutada inimene looduse sisse. (Leppik 2007:11) Maalide looduslähedust võimendavad ka värvimata ja lakkimata raamid naturaalsest puust. Valter väärtustas naturaalselt puitu koos kogu süü ja oksaaukudega, mis justkui elustavad pilti ja tuletavad meelde, et see on tükk loodust, raamides omakorda Valteri poolt lisatud tükki. (Leppik 2007: 18)

Oma maalidele ei lisanud Edgar Valter enamasti dateeringut. Tema arvates piisaks kunstiuurijatele teadmisest autori sünni ja surma vahemikust, loomeperioodi sajandist. Endast kui kunstnikust kõnelemist pidas Valter veidi vastumeelseks, sest tundis, et pilt peaks enese eest ise rääkima. (Leppik 2007: 12, 20)

Omaenese ja teiste rõõmuks maalitud ei püüdnud ta ilmtingimata eksponeerida. Valteri maalidel domineerivad tihtipeale sooja, küpse rohelise toonid ja pruunid toonid. Valter tundis, et monokroomsus sobib talle rohkem kui erksad toonid. (Leppik 2007: 13-14)

Kunstiteadlane Mari Vallikivi hinnangul on Valteri maalid vabad kontseptuaalse kunsti väsitavast keerukusest ja sisaldavad Chagallile omast lennukust, balansseerimist reaalse ja sürrealistliku piirimail. Valteri maalidel on korduvate kujunditena esile toodud viltu vajunud talumaja, kala, lind ja noor, uudishimulik, inimene. (Leppik 2007: 21) Läbiva ja jõulise motiivina on maalitud ka hobust, sagedad on lastemotiivid ja noorusliku tütarlapse eksponeerimine.

Küsimusele, kas olulisem illustreerida raamatuid, kirjutada-illustreerida raamatuid, teha karikatuure või maalida, vastas Valter, et maali suhtus tõsisemalt – maal peab täitma otstarbe inimese kodu seinal ja olema inimesele rõõmuks (Leppik 2007: 19).

Tallinna Loomaaia direktori Mati Kaalu hinnangul on Valteri maalidel isikustatud vormis ja hingestatult kujutatud loodusnähtusi ja legende. Lastekirjanduse uurija Krista Kumberg kirjutab, et Valteri maalide tegelastel on jalad mullapinnast (ja materiaalsest ilmast) lahti. (Leppik 2007: 204-205) Sellised arvamused näitavad, et loodusesse suhestumise teemal on Valteri looming kõnetav.

1.2 Edgar Valter graafiku ja illustraatorina

Katsetused graafikas ei olnud alati raamatutekstide saateks loodud. Valter tegi ka plakateid (nt *Rahu* 1957), eksliibriseid (*Karid ja kõrgused*.. lk 184-185) ning viljeles vabagraafikat. *Karid ja kõrgused* esitab Valteri loomingut kolmest varasemast perioodist: aastatel 1948 kuni 1951 valminud grafiite (sh teiste kunstnike, nt Viiralti, jäljendusi), tuši- ja sulejoonistusi, kuivnõelatehnikas pilte, guaši- ja õlimaale; vahemikus 1954 kuni 1957 tehtud akvarelle, grafiite, tuši- ja sulejoonistusi ja söemaale; 1958 kuni 1964 on Valter kasutanud kuivnõelatehnikat, teinud (akvatinta tehnikas) oforte, grafiite, tuši-, (pilliroo)sule- ja viltpliiatsijoonistusi, akvarelle, õli-, guaši- ja söemaale, segatehnikas ja kraaptehnikas töid, kasutanud pehmelakki, teinud monotüüpiaid, diatüüpiaid, söövitust ja reservaaže. (Leppik 2009: 185-366) Avaldamise valikusse sattunud tööde tehniliste erinevuste mitmekesisus on tõenäoliselt vastavuses kunstniku uute kunstivõtete katsetustega

Edgar Valteri kui illustraatori debüüt toimus koostöös esimese abikaasa, kunstnik Berta Mägeriga, kujundades 1948. aastal E. Elleri *Vanaema jutukera* (Kangilaski 2013: 198; Leppik 2009: 79). Illustratsioonide puhul olid Edgar Valteril eelistatumad tušijoonistus (must-valge ja ka koloreeritud), kraapetehnika ja õlimaal. Raamatukujundusi valmis ka pliiatsijoonistuste ning akvarelliga. Valteri illustratsioonide 1948. kuni 1970. aastail väljakujunenud loomelaadide põhisuundadena on Aidi Asumets toonud jaotuse, kus eristuvad jutustav-realistlik, humoristlik-karikatuurne ja maalilis-mütoloogiline (Asumets 1996: 14). Edgar Valteri loomingus võib näha ka nende domineerivate laadide kokkupuutealasid.

Aidi Asumets, kirjutab, et Valter, hakates oma piltidesse lõbusaid humoristlikke nüansse tooma, oli üks esimestest 1950. aastatel nn realismi dogmadest eemalduda sõandanutest (Asumets 1996:12). Mõnusa huumori tagasitulekut Valteri raamatugraafikas on hinnatud ka 1960.-1970. aastate silmapaistvamatel lasteraamatujoonistustel. 1971. aastal sai Valter Leipzigi raamatukunstinäitusel diplomi U. Leiese lasteraamatu *Atsi patsid* kujunduse

eest (Eller 1996: 568). Valteri kogemus ja oskused eri kunstitehnikates ajendasid lasteraamatute kujundamisel õlimaaltehnikat kasutama. See mõjus illustreerimispraktikas uuenduslikuna. (Asumets 1996: 12)

Paljude lastekirjanike tekste ilmestanud illustraatorina oli Edgar Valteril väga heade tulemustega koostöö Eno Rauaga. Eesti lastekultuuri tuli seeläbi palju menukaid tegelasi. *Sipsiku* (1962) illustreerimist on Eno Raud järgnevalt kirjeldanud: *Läksin mina siis Valteri poole, tema keetis suure kannutäie kohvi, istus põrandale maha ja hakkas joonistama. Ja iga Sipsiku järel me ühiselt vaatasime, missugune nagu sobiks ja missugune mitte. Sipsiku illustreerimise ülesande sai Valter ajakiri Täheke tellimusel.* (Leies 1984)

Eno Raua tegelaste seast on pildilisel kujul ka väljaspool raamatukaasi etendustes, joonisfilmides ning mahla- ja jäätisepakenditel esindatud 1972. aastal ilmunud *Naksitrallide* tegelased. Raamatukangelaste levitamine massikultuuris aitab tegelaste ja nende autorite tuntusele märgatavalt kaasa. Neid teatakse ka siis, kui raamatut ise loetud ei olda.

Valter illustreeris üle 200 raamatu, mis suuresti on jäänud lastekirjanduse nüüdisklassikasse, sealhulgas Oskar Lutsu *Nukitsamees*, Aino Perviku *Kunskmoor*, *Arabella ja mereröövlitütar* ja *Kallis härra Q* ning Jaan Rannapi *Nublu*. Mitmeid märgiliseks saanud tegelasi on Edgar Valter loonud ka koos Ellen Niiduga. Pildilise kuju on Edgar Valterilt saanud eluröömus ja vallatu Kröll (*Krõlli-raamat* 1979, *Kröll ja igasugused hääled* 1994), samuti illustreeris Valter näiteks Ellen Niidu raamatud *Triinu ja Taavi jutud* (1970) ja *Suur maalritöö* (1971). Paljud neist raamatutest on ka mitmetesse teistesse keeltesse tõlgitud. Originaalillustratsioonid pole aga alati kaasatud. Ave Tarrendi hinnangul jäävad Ellen Niidu saksakeelses luulekogus, *Suur maalritöö*, avaldatud Regine Röderi tunduvalt vähem lustakad pildid Valteri kujundusele alla. (Tarrend 2004: 86)

Lisaks teiste autorite raamatute kujundamisele on laiendanud Edgar Valteri raamatuillusioonide visuaalset mõjusfääri ka aabitsa (kaasautoriteks Leelo Tungal ja Ene Hiiepuu) ja muude õppematerjalide illustreerimine. Suur osa Edgar Valteri originaalillustratsioonidest on Eesti Lastekirjanduse Keskuse kogudes ja näitusel eksponeeritud.

1.3 Edgar Valter lastekirjanikuna

Edgar Valteri debüüt lastekirjanikuna toimus aastal 1994. Valteri kirjutatud lasteraamatud ilmusid aastatel 1994 kuni 2005 (vt ka Lisa 1). Poku-teemalised raamatud (*Pokuraamat*, 1994; *Pokuaabits*, 2002 ja *Pokulood*, 2004), *Kassike ja kakuke* (1995), *Kullast vilepill* (1996), *Metsa pühapäev* (1999) ja *Kuidas õppida vaatama* (2002) ilmestavad Edgar Valteri loodussõbralikkust. *Ahaa, kummitab!* (1995), *Lugu lohe Justusest ja printsess Miniminnist* (1995), *Isand Tuutu ettevõtmised* (1997) *Iika: nii noor, aga juba nõid!* (1998) ja *Ikka veel kummitab!* (2005) jagavad lugejaga ajaloolembust. *Pintselsabad* (1995 luuletus ja 1998 jutustus) ning *Natuke naljakad pildid* (2003) avavad lapsemeelselt kunstnikule omaseid vaateid. Selline jaotus jääb meelevaldseks – küllap avanevad erinevad, ent autorile iseloomulikud hoiakud teatud määral igas teoses.

Eesti lastekirjanduse 20. sajandi lõpu suundumusi on maailma lastekirjanduse *fin de siècle* arutelu taustal avanud Mare Müürsepp, kes tõdeb, et väikses kultuuris pääsevad isiksused rohkem mõjule kui ajastuomased üldistused. Müürsepp leiab Valteri (ja ka A. Kivirähki) raamatutes õnneliku ja harmoonilist, utoopiana määratleva maailma. (Müürsepp 2005: 42,49) Kurjuse kujutamisest hoidumise kohta on Valter öelnud, et ka inimesi on igasuguseid, ent eelistab lävida heatahtlikega (Leppik 2009: 32).

Valteri oma tekste saatvates piltides kajastub raamatukujundamises omandatud praktiline vilumus. Mare Müürsepp on kirjutanud, et 1990. aastate algul tundus eesti lastekirjandus olevat väljasuremise ohus, kui kirjastajad ja kirjanikud olid sattunud harjumatusesse majandusoludesse (Müürsepp 2008: 76). Valteri kirjutamise põhjusekski on poleemiliselt peetud illustraatori tööpuudusel omale töö tekitamist oma uute kirjutatud tekstide kujul. Ent Valteri omaalgatuslik loometöö võib osalt olla ka üldisema suundumuse avaldus. Ilona Kivirähki ülevaates 1999. aasta lastekirjandusest kajastub üheksakümnendate aastate eesti lastekirjanduses nn autoriraamatute suur osakaal, kus ise oma raamatutele on pilte joonistanud lisaks Edgar Valterile ka Henno Käo, Artur Jurin ja Maara Vint. Ilona Kivirähk kirjutab, et eelistatuim sihtgrupp oli sel perioodil alla kümne aastased lapsed, kes sõna kõrval pilti näha soovivad. Pildis on kergesti jälgitav näiteks *Kassikese ja kakukese* tegevuse edasiliikumine, kus koomiksi võttestikule omaselt jääb tegevuse taust tihti samale taustale. Valteri huumori põhivõttena nimetab Kivirähk lihtsakoelist sõnamängu, mis pildis tihtilugu paremini väljendub (Kivirähk 2000: 11).

Valteri autoriraamatute alusel on loodud telelavastusi ja lastelavastusi teatrites. Näiteks telesari 1998. aastal ilmunud *Pintselsabade* ainetel, kus telelavastuse autoriks, kunstnikuks ja kostüümikunstnikuks oli Edgar Valter ise ning Margus Kasterpalu lavastus *Isand Tuutu*

ettevõtmised ainetel 2004.aastal. Valteri tekste on esitatud ka etenduse ja jutustamise kokkupuutealal – 2014. aasta kirjandusfestivalil Prima Vista said väiksed huvilised tutvuda riidest õmmeldud Kassikese ja Kakukesega, kellel väike kuulaja ise sai krõpsudega kinnitatud kehaosasid vahetada (vt Lisa 4).

Eesti lastekultuuri jõuliselt sisenenud pokudest on Viljandi Kultuurikolledži Raamatukogunduse ja infoteaduse diplomitöös kirjutanud Heleri Rahno. Kümne aasta jooksul mõned nähtused muutunud. Näiteks seniolematult märkimisväärne meediakajastus ja tegelastega seotud sündmused ning ettevõtmised eesti lasteraamatu ilmumise järel uudse ja erandliku nn *pokunduse* fenomenina on praeguseks pigem nn *lottenduse* fenomeni varjus. (Rahno 2004: 6)

Küllap tuleneb tõlgete valik ka kujunenud kultuurilistest vahetõlgetest ja rahastusvõimalustest. Ent Valteri kohasidusa loomingu tõlgete sihtrühmade valikus näib avalduvat vajalik kontakt põhjamaise looduskeskkonnaga (võrukeelne *Mõtsa pühapäiv*, *Pokuraamat* ja *Pokulood* tõlgitud ka udmurdi keelde).

2. Kirjandusökoloogiline uurimismeetod

Käesolevas peatükis tutvustatakse kirjandusökoloogilist ehk ökokriitilist uurimismeetodit. Kirjandusökoloogia ja ökokriitika mõisteid kasutatakse siinses töös paralleelselt sünonüümidenä. Teooriapeatükk on jaotatud kolmeks. Esimeses alapeatükis antakse ülevaade kirjandusökoloogilistest suundumustest rahvusvahelisel teadusmaastikul. Teises peatükis tutvustatakse kolme kirjandusökoloogilist suunda ning looduskirjanduse jaotusvõimalusi. Kolmas alapeatükk käsitleb ökokriitilisi suundumusi keskkonnahariduses ja lastekirjanduses.

2.1 Ülevaade kirjandusökoloogiast

Kirjandusuurimise keskmes on tavapäraselt olnud inimene. Kirjandusökoloogiline uurimismeetod võimaldab avada kirjaoskuse ja kirjanduse loomise mõju inimekäitumisele ja looduskeskkonnale. Ökokriitilisel uurimisel kaardistatakse, kuidas kirjeldatakse inimese suhteid teiste liikide ja ümbritseva keskkonnaga. Seejuures küsitakse, kas kirjanduses edastatud vaatepunktid aitavad meie kohastumisele maailmas kaasa või mõjuvad hoopis võõrandavalt. Evolutsiooniõpetuse ja loodusliku valiku vaatepunktist lähtuvalt on küsitud, kas kirjategevus pigem aitab inimliigi ellujäämisele kaasa või hoopis kasvatab hääbumise tõenäosust. (Tüür 1997: 628 vt ka Love, G. A. 1996: 228)

Keskkonnaprobleemide ja väärtuslike elupaikade ohustatus ei näi vähenevat ja sageli küsitakse, kas suurte muutusteta inimkonna käitumises on võimalik meie planeedil elavatele organismidele elamiskõlblike tingimuste säilimine. Uuritakse ka kuidas loodust hallata ja kui palju haldamist on liiga palju. Vastust ei leia ühest valdkonnast – kõikide distsipliinide uurijad võiksid keskkonnatemaatikale kõlapinda anda. Keskkonnaaktivismi ja keskkonnateadlikkuse kasvatamisega seotud süsteemide uurimises fookuseid vahetades võivad kajastuda erinevad teemad, millel oleks oht tähelepanuta jääda. Uuritakse nii seda, kuidas inimühiskond loodust piiritleb kui ka seda, mil moel loodus meid piiritleb.

1850. aastate Henry David Thoreau kirjutised on andnud ühiskonna ja looduse seostele ning vastuoludele laiema kõlapinna. 1984 ilmunud *Walden* (e. k. 1994) kõneleb inimese ellujäämisvõimalustest tsivilisatsiooni valikute keskel, tuues esile piiranguid ja alternatiive moodsas ühiskonnas. (Rigby ja Godbody 2011: 7)

Tõdemus, et looduskeskkond on inimtegevuseks tarvilik, muutis 1960. aastate järjestikuste teoreetiliste arengute järel vajalikuks ökoloogiateadustes ilmnenu

ohtudele ka kultuuri- ja kirjandusteadustes kõlapinda anda. Humanitaarteadused – ajalugu, filosoofia, religioon, kultuuriteadused ja kunstid, on keskkonnaga samavõrd loomuomaselt seotud kui tehnika- ja poliitikateadused. Seejuures on kirjandusökoloogia humanitaarteadusena olnud kriitiline paljude valgustusajastu seisukohtade suhtes ning juhtinud ka tähelepanu, et tänapäevalgi on oht teaduslike järeldusi ebapiisava kriitilisuse tagajärjel pöördumatuteks tõdedeks pidada. Tehnoloogiliste läbimurrete ning seaduste ja lepingute reformimise eelduseks on keskkonnasõbralikud väärtushinnangud, arusaamad ja tahe. Toetavateks arengule suunavateks teguriteks on tihti just lood, pildid ja etendused ning uurimistegevus esteetikas, eetikas ja kultuuriteoorias. Ökokriitika suunab keskkonnaprobleemidele mõtlema igas uurimisvaldkonnas, sest kõikide distsipliinide esindajad on inimesena paratamatult loodusega seotud. Kõik vajavad oma tegevuseks loodust kui keskkonda. Ökokriitika otsib erinevate filosoofiate, teooriate ja maailmavaadete küsimustele ühiseid vastuseid. Reaalteadustes võib tihtilugu puududa kogemus inimese mõttest ja arengust, nimetatagu seda evolutsiooniks, hariduseks, võõrandumiseks või igatsuseks. (Buell 2005: vi; Wheeler 2008: 138)

Kirjandusökoloogia on ajendatud praktilisest aktivismist, aga ei vastandu teoreetilistele lähenemistele. Otsitakse paljude teoreetiliste raamistike seast järgimiseks sobivaimaid. Näiteks ühendades ökokriitika ja kognitiivse lingvistika paralleelseid arenguid inimkeele uurimises, võib märkida, et loodus on inimesele enam kui tootmisvahend majandusliku kasu saamiseks ning võimaldab avaramat mõistmist keelest ja tajust kui looduslikest protsessidest. Maailma taju avaldub igapäevases keeles kasutatavates väljendites ja neis peituvad metafoorid võivad avada arusaamu ümbritsevatest keskkondadest. Loodusest kui keelest on varasemalt kirjutanud näiteks Emerson ning see arusaam on taas esile toodud David Abrami raamatus *The Spell of Spensous* (1996). Taju edasiandmine sõnatüve kaudu ilmneb näiteks tähendusloome tasandil kõlaliselt ajendatud sõnades. Ka Edgar Valter ühendab *Pokuaabitsas* looduse märkide ja tähemärkide õppimise. (Kern 2003: 10)

See, mida inimesena tajume, jääb sageli ka teaduslike avardamise püüdluste järel humanistliku mõttetraditsiooni määratuks. Trinh T. Minh-ha on märkinud, et *antropotsentrismi silmaklapid võivad inimese vaatevälja ulatuslikult piirata*. Läänelikku puujuuresarnast tsentraalselt ja hierarhiliselt harunevat süsteemi on vastandatud idapärase risoomilaadse juurestikuga. Risoomi pole võimalik taandada ega tuletada ka algühikuid liites, sest see ei koosne ühikutest, vaid liikumises olevatest

suundadest. (Minh-ha 2003: 236; 241) Edgar Valteri *Kuidas õppida vaatama?* pakub võimaluse tavapärasest vaatepunktist loobumiseks. Ta ei püüagi seejuures inimese vaatenurka mõne teise liigi omaga asendada, vaid otsib loodusest inimesele huvi ja esteetilist rahulolu pakkuvat.

Põhja-Ameerika kultuurioludes kujunenud uurimismudeleid kasutades tuleb kohalike olude (nt ajaloolise konteksti) eripäradega arvestada. Teoreetilised mudelid ei kirjelda reaalsust, vaid lähenemist sellele. Siiski on tihti vaadeldavad ka multikultuurilisus ja universaalsed küsimused. Eesti ja (balti)saksa kultuuriruumis on sobilik rakendada näiteks Jakob von Uexkylli käsitlustele põhinevat maailma (*umwelt*) mudelit, mis käsitleb muuhulgas maailma ja siseilma jagamise kogemisest keskkonnas (vt ka von Uexküll, Jakob 2012. *Omailmad*). Kõik liigid on ka mingil määral keskkonna suhtes pimedad ja jõuavad seetõttu vahel ekslikele järeldustele. Tajud on igal liigil spetsiifiliselt närvisüsteemi konstrueeritud ja reageerivad erinevalt valgusele, soojusele ja helidele (Bergthaller 2011: 217-218). Ka lugeja samastub tegelaste või autoriga rohkem ning kujutab tegevuspaika ette eelkõige läbi kehaliste aistingute kirjeldamise, mitte kuupäevade ja geograafiliste paikade nimetamise. Gregory Batesoni järgi on kehaline kogemus üks kultuuri komponentidest füüsiliste tingimuste ja keelelise väljenduse kõrval. (Iovino 2012: 55).

2.2 Kirjandusökoloogia ja looduskirjanduse jaotusvõimalusi

Kirjandusökoloogias võib eristada kolme erinevat suunda: looduskirjanduse kaanoni kehtestamine, kirjandusklassika ülelugemine ja teooriaarendus. Kõikide nende meetodite alusmõisteks on kommunikatsioon – mitte ainult inimestevaheline dialoog. Varasemalt uuris ökokriitika valdavalt romantismiajastu tekste, looduskirjandust ja luulet. Inimmaailm ja muu maailm on ühiselt kogetav ning teaduslikud vaated kultuurinähtustes kajastuvale pakuvad mitmekesisemaid sissevaateid ökoloogilistele suhetele. Kultuurinähtuste kirjandusökoloogilise ülelugemise põhiliseks seisukohaks on kujunenud David Abrami nn *more-than-human* vaatepunkt. Selle arusaama kohaselt tuuakse esile keskkonnakaitse loodushoidlikke vaateid nii ajaloolist kui ka tänapäevast looduskirjandust ja koha(sidusat) kirjandust analüüsis. Nn *more-than-human world* vastandub sellisele arusaamale loodusest, mille kohaselt loodus on inimesega vastuolus ning seda tuleb taltsutada ja ületada. Kirjandusökoloogilise meetodi abil avatakse lisaks inimese vaatepunktidele ka teisi. Serenella Iovino sõnade

järgi: *meie oleme tulvil teistest (i. k. We is full of others)* (Iovino 2014). (Kern 2003: 9-12)

Kirjandusökoloogia keskendus varasemalt pigem looduskirjanduseks liigituvate tekstide uurimisele. Suhtumised loodusesse avalduvad mingil määral igas tekstis, aga on vähestes esilekerkivald. Samas võib väga huvitavaks ja kasulikuks osutuda just nende tekstide kirjandusökoloogiline uurimine, kus esiplaanil ei ole loodus ja keskkond. Tähtis pole, kui täpselt loodust kirjanduses kujutatakse, vaid eelkõige see, mis tähendusi see kannab ja mis tähendusi loodusele antakse. Kirjandus võib edukalt mõjutada maailma, vaatamata reaalse maailma täpsest kujutamisest kõrvalekaldumisele. Looduse eraldamine või välistamine kirjanduse analüüsimisel, ja looduse muutumatuna kujutamine kirjanduses, põhjustavad, lisaks kirjanduse eemaldamisele kujutatud maailmast, ka lugeja võõrandamist sellest maailmast, kus ta loeb. (Kern 2003: 9-12) Näiteks Edgar Valteri *Metsa pühapäeva* tegelased muudavad loodust ja ei peida seeläbi nähtusi, kus loomad võõraste keskkonda satuvad.

Siiski on looduskirjanduse kontseptsioon kirjandusökoloogias tarvilik uurimisvahend. Thomas Lyoni järgi on looduskirjanduses kolm põhikategoriat ja nendes omakorda alajaotused. Põhižanritena võib esile tuua loodusajaloolised tekstid, isiklikud looduskogemused ja loodusfilosoofia. Isiklikud looduskogemused on looduskirjanduses mahult kõige ulatuslikum ja sisult mitmekesisem kategooria. Seitsme alajaotusega võib käsitleda teadustöid, ajaloolisi esseid keskkonnast, matkajutte, üksinduse ehk nn kolkalugusid, reisi- ja seiklusjutte, talukirjandust ning analüütilisi töid inimese rollist looduses. (Hartman 2007: 41-43 vt ka Lyon 2011 *This Incomparable Land: A Guide to American Nature Writing*.) Nende mudelite sobitamisel eesti kirjanduslukku tuleks arvestada siinse kontekstiga. Näiteks talukirjandus ei ole varasemas kirjanduses sugugi eripärane looduskirjanduse žanr, vaid sajandeid kestnud olukord siinsel kirjandusmaastikul. Edgar Valteri autoriraamatutest võib leida nii isiklike looduskogemuste kui ka loodusfilosoofia motiive.

Kirjandusökoloogia suundub üha enam keskkonna jaoks lugemisest keskkonnateadlikkuse jaoks lugemise poole. Näidatakse, kuidas tekstide keelekasutus ja vorm kujundavad konkreetse teksti keskkonda ja arusaamu kujutatud kohast ja sealsetest suhetest. Visuaalsed kultuurinähtused ja kaasaegse reisi- ja ilukirjandus on sobilikud uurimisobjektid ühendamiseks erinevaid uurimistemasid – näiteks globaliseerumise, rahvusvahelisus ja kosmopoliitsus. Uueneva ja noore teadussuunana

on ökokriitikas sisene ebakindlus ja varasema ümbermõtestamine omamoodi tugevusteks, mis sunnivad uurijaid rohkem kahtlema, kaasa mõtlema ja otsuseid langetama. Areng ei tule millegi täiesti uue avastamisest, vaid pigem kinnitusest varasematele tõekspidamistele. (Ottum 2013: 2 vt ka Garrard 2012, *Teaching Ecocriticism and Green Cultural Studies*)

2.3 Kirjandusökoloogilised suundumused lastekirjanduses ja keskkonnahariduses

Kirjandusökoloogilised suundumused on enamasti seotud pedagoogikaga – ökokriitikas tegeletakse aktiivselt lisaks teaduslikele lähenemisele ka üldharisustasemega. Keskkonnaharidust võib nimetada ka keskkonnavalaseks kirjaoskuseks – oskuseks keskkonnanähtusi tõlgendada ja looduse suhtes käituda (Maran 2013: 826). Lastekirjandus kannab tihti keskkonnateadlikkust ja loodushoidlikkust arendavaid suhtumisi ning võib noort lugejat suunata teisi vaatepunkte rohkemal määral mõistma.

Eesti lastekirjanduses, eriti luules, on looduskeskkond igal perioodil oluline temaatika olnud. Lastelood metsloomadest ja harmoonilisest elust looduses moodustavad tähelepanuväärse osa ka välismaisest lastekirjanduse klassikaliseks kujunenud tekstides. Inimeste ja loomade vastastikuse mõju ja koostoimimise temaatikast klassikalises lastekirjanduses võib esile tuua näiteks 1894. aastal ilmunud Rudyard Kiplingi *Džungliraamatu* ja 1911. aastal ilmunud Frances Hodgson Burnett *Salaia*. Neis avalduvad looduse ja lapse äärmuslikkuseni rõhutatud puhtus ning laste looduslähedus, mis on suuresti romantismiajastu pärand. Looduslähedusega koos või vastanduvalt esitatakse keeldude temaatikat, mis enamasti saadavad laste ligipääsu looduskeskkonnale ja on kannustatud suurest ettevaatlikusest. (Dobrin ja Kidd 2004: 4-6)

Looduskujutuse uurimismeetodit ilukirjanduslikele tekstidele rakendades võib analüüsida, millisest ideoloogiast looduse käsitlemine lähtub. Ideoloogiline taotlus keskkonna kujutamisel on tugevalt esil ameerika lasteraamatus *The Lorax*, mis suunab pedagoogiliste motiividega loodushoiule ja inimkäitumisele mõtisklema. Kasutatakse muinasjutulikke hea ja kurja vastandamist – hea looduskeskkond vastandatakse kurjale ja tehislükule linnaühiskonnale, kus looduslike puude istutamine oli võimatu ning linnast väljumine keelatud. (Bergthaller 2006) Edgar Valteri lasteraamatutes sellist vastandamist ei ole. Seal iseloomustatakse loodust ja metsa puutumatu ja

sõbraliku keskkonnana. Näiteks *Pokuraamatu* tegevuspaigad on kirjeldatud kui *kaitsev mets* (Valter 1995: 5) *kena lodukoht, armas metsavälu* (ibid.: 8), *imekena väike metsalagendik* (ibid.: 9) ja *valvav mets* (ibid.: 39)

Sandra Mänty on käsitlenud loomade kujutamist J. K. Rowlingu Harry Potter'i lugudes, kus lugejale esitatakse mitmesuguseid suhtumisi loomadesse (sealhulgas fantaasiaolenditesse). Inimeste ja loomade vahelisel suhtlemisel ilmneb tihti loomade kasutamine kasu saamise eesmärgil. Peategelane Harry ja tema sõbrad suhtuvad loomadesse toetavalt. Ka Edgar Valteri pokulugude peategelane Puuko suhtub loomadesse abivalmilt. Tema koduloomade tegutsemine ei ole kuidagi sunnitud või piiratud. Valter ei esita ka otseseid ohtusid, mis loomi ähvardada võiksid. Nii Harry Potteri kui Puuko loomasõbralik suhtumine võimaldab neil, ja seeläbi lugejal, kannatlikult loomi jälgides loomade käitumismotiividest paremini aru saada ning mõista, kuidas toimib see keskkond, kus nad koos elavad. (vt Mänty 2014: 261, 263, 265)

Laste loodusteadlikkuse kujundamislugu jälgides on oluline üldhariduskoolide suundumusi arvestada. Näiteks loodusõpetuse õppekava väljatöötamisel on tähelepanu pööratud eelkõige järgmistele aspektidele – aastaajalisus, mitmekülgne vaatluspraktika, seostamine teiste õppeainetega, kohanemine, õuesõpe ning elusorganismide vahelised suhted ja nende paigutumine kogu kasvukeskkonda (Kass 2014). Neist õuesõpe propageerimine tõusis eesti haridusmaastikul just 1990. aastatel esile, kui sarnaseid suhtumisi jagasid ka Edgar Valteri lasteraamatud. Õuesõppe ja Valteri lasteraamatute ühendamine on praktiliselt teostatud Pokumaal. Sealne loodushariduslik tegevus on võrreldav ökokriitilises vaimus läbiviidavate nn SPAN-töötubadega (*SPAN - Science, Philosophy, Art, Nature*), kus innustatakse lapsi maastikuobjektidele, loomadele ja taimedele oma kirjatükkides inimkeeles kõnelemise võimet andma. Osaliste ülesandeks on luua mõne loodusobjekti oletatavaid mõtteid, esitada talle küsimusi ja pakkuda neile vaadeldava antavaid võimalikke vastuseid.) (*More a 'you' than a 'what'* 2014)

3. Looduskujutus Edgar Valteri autoriraamatutes

Edgar Valteri teosed on looduse tutvustajana ka looduskaugematele linnalastele arusaadavad. Laskumata bioloogilisse terminoloogiasse oskab ta agulipoisi pilgu läbi metsas nähtut jagada.

Valter juhib mitmetes autoriraamatutes tähelepanu looduskogemuse rikkusele ning pakub sissevaateid liikidevahelistesse suhetesse, mida igapäevaelus tihtilugu ei märka ja ei teadvusta. Looduskujutuse uurimiseks on Edgar Valteri lasteraamatutest valitud looduskeskkonnaga sidusamalt esitatud raamatud *Pokuraamat* (1994), *Kassike ja kakuke* (1995), *Kullast vilepill* (1996), *Metsa pühapäev* (1999), *Kuidas õppida vaatama?* (2000), *Pokuaabits* (2002) ja *Pokulood* (2004) (vt ka Lisa 1). Pokude seose loodushoidliku suhtumisega toob esile ka pokulugusid uurinud Heleri Rahno (Rahno 2004: 7). Selles peatükis vaadeldakse Edgar Valteri autoriraamatuid keskkonnateadlikkuse allikana, avatakse kohti ja aja kujutamise eripärasid neis tekstides ning antakse ülevaade looduse kujutamisest ja bioloogilisest reaalsusest antud uurimisvalimis.

3.1 Edgar Valteri autoriraamatud keskkonnateadlikkuse allikana

Edgar Valteri autoriraamatud on muheda ja leebe suhtumisega loodusesse, sealhulgas inimtegevusse, kuid avavad ka hirme ja ohtusid, mis eelkõige võõras kohas tekkida võivad. Seejuures jääb Valteri suhtumisse oskus naerda inimese käitumise üle. Näiteks inimese harjumust mitte väga sügavale metsa tungida põhjendatakse raamatus *Metsa pühapäev* hirme peites liigse ronimise ja rügamise vältimisega. Sissejuhatavates lausetes tõdetakse, et oskamatus suunda hoida võib lõppeda mitmepäevase ekslemisega, sest loomarajad võivad kuhugi viimata kustuda ja inimese sissetallatud radu ei ole. Edgar Valter on loonud tegevuspaigaks metsa, kuhu inimesed ei julge tungida, aga mitmetele loomadele ja lindudele on selline keskkond igati sobiv elupaik. (Valter 1999: 7-8)

Valteri autoriraamatud aitavad kaasa loodusteadmiste populariseerimisele – näiteks tiivalöökide sageduste võrdlemine võib lugejat innustada edasisteks arvulisteks ja võrdlevateks tähelepanekuteks ning teatmeteosteks lisa otsimiseks. Teadlikkuseni tiivalöökide arvust ja sellest johtuva lendava putuka tekitatud helikõrguseni laps teaduskirjanduse kaudu tõenäoliselt otse ei jõuaks, aga lastejutu kaudu küll (vt *Pokulood* tiivalöökide tihedusest). Teatmeteoseid uurima kutsuvad ka *Metsa pühapäeva* võlurid, kes ammutavad inspiratsiooni just loodusraamatutest.

Et end looduskeskkonnas hästi tunda ja seal paremini hakkama saada, ei piisa ainult teadmistest. Kasuks tuleb erinevate meelte kaudu ümbritseva tajumine, mida võib ka

vaikivaks teadmiseks nimetada. Lisaks keskkonnateadlikkuse, praktilise looduse tundmise edendamisele, on samavõrd oluline ka keskkonnatundlikkust süvendada ning arendada märkamise oskust ja looduse tunnetamist. Sarnaseid suundumusi kannab näiteks jagatud taju uurimine – kõik maastikul elutsejad on alati mingil määral keskkonna suhtes pimedad (Bergthaller 2011: 217-218). Teiste vaatepunktide avanemine Valteri autoriraamatutes laiendab lugeja arusaamu keskkonnast. Väike lugeja võib pokulugusid lugedes või kuuldes kord samastuda inimtegelasest Puukoga ja teine kord uudishimulike pokudega, leides nendevahelistest dialoogidest vastuseid ka oma küsimustele.

Noorel lugejal on eri liikidesse kuuluvate tegelaste kaudu võimalik paremini mõista, et käitumine, harjumused ja tajumeeled on erinevalt kujunenud ja kohandunud ning võõrasse keskkonda sattumisel võimendub oht ümbritsevas olulist märkamata jätta. Kuulmistaju toimimine avaneb näiteks *Pokuraamatu* Pöder Põka kaudu, kes on kohanenud inimtekkeliste helidega Puuko tare ümber, kuid ebatavaliselt lärmakamal õhtul jääb igaksjuhuks kuulatama selgitamaks olukorra ohutust. Pöder Põka mõtete avamine võib suunata noort lugejat (ettelugejat või ökoloogilise riski kontekstis lugevat uurijat) mõtisklema, et ka metsas tasub teiste elanike harjumustega arvestada ning ei ole tarvis teistele metsas liikujatele põhjendamatu hirmu liigse lärmi tekitamisega põhjustada. (Valter 1995: 59)

Muutunud tajumeeled võivad tegutsemist keerukamaks muuta. Edgar Valteri raamatus *Kassike ja Kakuke* on esil keskkonna kehaline tajumine läbi erinevate meelte – nägemine, kuulmine, maitsmine, kompimine, haistmine ja tasakaalumeel. Nägemismeel on ka lugejale ja pildivaatajale esmane vahend tutvumaks raamatus kirjeldatuga.

Raamatus *Kassike ja kakuke* näeb kassike kakukest ja loomad asuvad kehaosi vahetama. Nägemine saab kassisilmadega kakul esimeseks katsumuseks – kakuke ei oska hiiri otsida olles kõrge rohu vahel, tal on harjumus ülaltpoolt lenneldes jahtida. Haistmis- ja kuulmismeel toovad tuttavaid aistinguid hiirelõhna ja krabistamisena. Ent instinktiivselt õhku hüpanud kassikäppadega kakuke ebaõnnestub lennukatsel ning hiir kaob urgu. Kakutiibadega lendavale kassikesele osutub harjumatuks, et kõrgelt õhust ei ole hiirekrabinat kuulda ning nokaga lõhna ei tunne. Ilma esikäppadeta ebaõnnestub maandumine ja ei saa ka käpaga urust kompides otsida. Kassi kehaga kakuke näeb kakukese kehaga kassikest ning kehaosad vahetatakse tagasi. Lugejale näidatakse, et iga elusolend on oma elutegevuseks kohandunud ja pealtnäha sarnased võimed ja käitumine võivad endas peita pisidetaile, mida on esmapilgul raske märgata ning kohastumusi ei ole alati võimalik ületada. (Valter 1995)

Valteri lasteraamatud avavad looduskogemuse ja tekstides vahendatu seoseid. Näiteks *Kullast vilepillis* on viiteid ja alternatiive muinasjuttudele ja ümbritseva keskkonna muinasjutulisusele. Peategelasele, karjapoiss Teemule, piisab pajuviilest ja põllukividest, et tunda end väärrika kuningana. Teemu teadis, et kuningal peab loss olema. Tema jaoks oli samblane põllukivi küllaltki uhke paik, et valitseja end koduselt tunneks. Muinasjuttudele omaste imelise eseme osa on Valter andnud pajuviilele. Muinasjuttudele on iseloomulik, et võluvahendi omandanud tegelase käes need ei tööta. Ka pajuviilega mängimine ei olnud Teesile, kellele see kingiti, esialgu selge. Pillipuhumise õpetuse küsimisest kasvas välja armastuslugu. Valter lõpetas muinasjutulise loo traditsiooniliselt õnnelikult. Ent ta lisas, kuidas kangelased õnnelikumaks said: *Ja kui vahel tuli pilv päikese ette ning naeratusel puudu oli, siis pani Teemu oma käed ümber Teesi õlgade, surus ta enda ligi ja näitas, kuidas kullast vilepilli puhuda.* (Valter 1996)

Metsa pühapäeva peategelased, maa-alused, omavad võluvahenditena võlukeppe, millega otsustatakse võõramaiseid taimi ja loomi põhjamaisesse metsa võluda. Eksootilisi külalisi kutsutakse vastavalt sellele, mis raamatu piltidelt parasjagu huvitav tundub. Kui põhjamaised metsaelanikud nendega kohtuvad, tekib arusaamatusi, sest pildilt ei ole võimalik tegelikkusest täielikku ülevaadet saada. Loomade suurus ja toitumisharjumused ei ole pildi pealiskaudsel vaatamisel nooremal maa-alustel läbi mõeldud ning seepärast tekib metsaelanikel mitmeid arusaamatusi. Vanem maa-alune, hoiatab, et kiskjad olgu täissöödud kõhuga. Ent näiteks sipelgakarude ei rahuldu termiitide asemel siinsete sipelgate söömisega ning taimetoidulisele kakaduule ei sobi kodukaku püütud hiired einetamiseks. Seda ei osanud noor maa-alune vaid raamatuillustratsioonidega tutvunult arvestada. Maa-alused on võrreldavad inimestega, kelle võimuses on tuua võõrliike keskkonda, kus nad pole kohanenud. Nii võivad loomad inimese valitsemissoovi ja teadmatuse tõttu ohtu sattuda.

Viimane tegelane, kellega *Metsa pühapäeva* lugejat tutvustatakse, on saurus. Väljasuremise põhjuseks tuuakse ainult söömisega tegelemist ja igavust. Väljasurnud loom on tekstis paigutatud tähenduslikult kaalukasse positsiooni – lõppu. Ökokriitilisel lugemisel võib siit leida viite bioloogilise mitmekesisuse vähenemise ohule. Lugeja võib mõelda, et tema peab kindlasti ise oma valikutega tagama, et ta ise, tema kaaslased (sh kõik nn *more-than-human* kategooriasse kuuluvad – loomad kodus, loomaaias, tsirkuses ja loomakasvatustevõtetes) tahaksid ja saaksid lisaks söömisele ka muudele tegevustele pühenduda (Kern 2003: 9-12).

Soosiv meelestatus loomadesse, püüid mitte nende heaolu häirida ja soov avardama nende kaudu oma arusaamu keskkonnast ühtib Puuko meelestatusega pokulugudes. Sandra Mänty on uurinud, kuidas Harry Potteri lugude lugejaga jagatakse peategelase loomasõbralikke ja samastumisoskusega suhtumisi. Harry vaatepunktist avavad loomad võimalusi inim- ja võlumaaailmas paremini hakkama saada. (Mänty 2014: 257, 261) Puuko tegelaskuju on küll vahel häiritud lapsemeelsete pokude pealetükkivast uudishimust, ent saab nende abil näiteks maja koristatud. Potteri lugude loomad on eeskätt esitatud otseses seoses inimtegelastega, nende poolt või vastu tegutsedes. Edgar Valteri lugudes avatakse rohkemal määral liikidevahelist suhtlust.

Peategelase soosiv suhtumine looduskeskkonnaga harmooniliselt koos toimida avaldub ka *Kullast vilepilli* peategelase hoiakutes. Muinasjutulise karjaseloo tegelased elavad maakeskkonnas loodusega harmoonias. Peategelane hindab kuldse vääriliseks lihtsat pajupilli ja kuningaks olemiseks piisab talle oma karjamaast ja sealsetest põllukividest. Valter ei vastanda *Kullast vilepillis* inimest loodusele, vaid kirjeldab rahulikku koostoimimist. Harmooniline on ka tegevus pokulugudes, kuid *Pokuraamatu* peategelane Puuko peab rahustuseks selgitama, et pokude uus elukoht on ohutu, sest metsa häirimine on reservaadis keelatud, küttida ja raiuda seal ei lubata (Valter 1995: 83). Pokude hirm inimeste ees tuleneb kogemusest, et inimene võib kraavitamise tulemusena kasvukeskkonna liigset kuivust põhjustada ja seeläbi ökoloogilist koostoimimist takistada.

Edgar Valteri inimtegelased looduskeskkonnale üldjuhul väga ohtlikuks siiski ei osutu. Pokulugude Puuko ja *Kullast vilepilli* karjane püüavad ümbritsevaga võimalikult tasakaalukalt kohaneda. Mare Mürsepp on kirjutanud, et Valteri loodud maailm on terviklik ja tasakaalus ning tegelased elavad loodusega harmoonias. Mürsepp on esile toonud Puuko imetluse iga looma ja taime suhtes, ent pakub kriitilisema süvenemise võimaluseks põgenemist tegeliku maailma eest. (Mürsepp 2005: 43-44)

3.2 Koha kujutamine

Edgar Valter ei ole oma lasteraamatutes kasutanud asukohti määravaid geograafiliste paikade nimesid. Geograafilise asupaiga kaardistamiseks lähim antud info on tegevuse paigutamine põhjamaisesse metsa. Lähtudes Peter Davidsoni käsitlest põhjamaise (*northern*) tähendustest, on põhjamaise keskkonna eripärasid esile toodud ka Tove Janssoni muumitrollide lugude analüüsimisel. Seejuures annavad põhjamaisele keskkonnale tähenduse konkreetsed valgus- ja ilmastikutingimused – kevad on muumidele kiire aeg, talvel nad magavad. Isegi, kui vaadeldavas uurimisobjektis ei ole haruldasi liike,

on põhjamaine meeleolu ja atmosfäär inimeste identiteetide kujundajana kaitsmist väärt keskkond. (Davidson 2005: 8; Dietrich 2014)

Koha kujutamise meeleoludes võib leida paralleele Edgar Valteri maaliloominguga. Näiteks mahajäetud talu motiive leiab lisaks Valteri maalidele ka Edgar Valteri autoriraamatutest. *Metsa pühapäeva* peategelased elasid peaaegu keskpaika metsa suure tamme all, kus olnud kunagi ka talu, ent lisaks vanale tammele ei olnud talust enam ühtegi jälge. (Valter 1999: 8) Ka Puuko kodu tundus pokudele mahajäetuna – õlgedel oli samblavaip, aknad olid tolmunud ning ukseesised kiviastmed olid sammaldunud. Seejuures mõjus maja pokudele sõbralikuna. (Valter 1995: 10)

Koduse keskkonna ootamatust muutumisest põhjustatud võimalikke arusaamatusi esitas Edgar Valter *Metsa pühapäevas*, kus kodumaised loomad suhtuvad võõramaistesse ettevaatlikkusega. Kõik loomad teavad oma kodukohas, mis neile elamiseks vajalik on. Need suhtumised võivad lugejale kanda sõnumit, et looduse vaatlemine võib ka ühes kohas, näiteks kodupaigas, väga meelepärane ja rikastav olla. Selgemalt edastab Edgar Valter seda sõnumit raamatus *Kuidas õppida vaatama?*. Looduse muutumist ei saagi liiga sagedase asukoha vahetamise juures põhjalikult tähele panna. Selle illustreerimiseks on Trinh T. Minh-ha toonud näiteks Jaapani teetseremooniate meistrite motoks saanud luuletuse (Fujiwara no Teika, 1162-1241): *Pilk ei rännates/ leia koltunud lehti/ ega õisi vaid/ kõrkaonn lahe kaldal/ hämaral sügisõhtul*. (Minh-ha 2002: 229, vt ka e.k. tõlge Rein Raud. Süda on ainuke lill. Tallinn: Eesti Raamat, 1992, lk 149) Pokulugude Puuko on leidnud oma koha, kus aastaegade möödudes enda ümbritsevaga koos elada ja loodust jälgida: *Puuko oli lõplikult ühendanud oma elu pokudega ja sulanud ühte loodusega* (Valter 1995: 141).

3.3 Aja kujutamine

Aja kujutamine on jutustamise elementaarne osa, kuid see ei väljendu alati inimmaailmale omaseks saanud kellaaegade ja kuupäevade süsteemis. Edgar Valter ei pidanud dateeringuid ka oma maaliloomingule oluliseks märkida. Tema hinnangul piisas väärtuslikumaks osutuvate tööde puhul teadmisest, et need autori eluajal, enam-vähem kahekümnendal sajandil, tehtud on. Valteri lugudes ei ole äratuskellasid ja ajagraafikuid. (Leppik 2007: 12)

Vaadeldavad tekstid avanevad ökosüsteemi toimimise kaudu - eri liikide kooskasvamine loomulikus ajasfääris, kus avaldub selgelt ööpäevade ja aastaegade

vaheldumine, ent aeg on sidumata konkreetsete kuupäevade või muude inimühiskonnale omaste ajamääratlustega. Osalt võib ajaline vabadus tuleneda sellest, et lastekirjandusele ongi omane pakkuda võimalust tunda fiktsionaalset ja kujuteldavat vabadust, mis vastandub igapäevasele täiskasvanute hoolealuseks olemisele. Nagu eelmises peatükis viidatud, on põhjamaiset maastikku kujutavates tekstides iseloomulik öö-päeva vaheldumine ja aastaajalisus, mis määravad üleminekuid ajas ja tegelaste toimingutes. *Kullast vilepilli* peategelasel oli *sügiseti, kui õunad valmisid, ka valitsusõun* (Valter 1996). *Pokuraamat* algab *õhturahu tunnil, pilvitu ja kuuma päeva lõputundidel*, kui vähese niiskustaseme tõttu on pokud sunnitud kodusemat elukohta otsima. Lugejale selgitatakse, et erinevalt inimestest on pokude nägemine ka öösel väga hea. (Valter 1995: 5-6)

Aega ja kohta ei mõõdetata Edgar Valteri lasteraamatutes numbritaega. Tegelased on näiteks *kes teab kui vanad ja õige noored* (Valter 1999: 8) ning metsa teise serva viib *tund aega usinat astumist* (ibid.: 7). *Metsa pühapäeva* tegevuse keskmes ei ole inimesed, ent inimmaailm peegeldub näiteks mitmetes suuruse kirjeldamiseks kasutatud võrdlustes: *keskmise sauna suurune* elevant, sipelgakarude saba nagu *vaesema talumehe talvine heinavaru*, suur nagu *kraanakonks* ja väikesed kalad kui *uimedega tuletikud*. Suuruse väljendamisega on Valter kirjeldanud ka metsaelanike taju, mis vastandub inimeste omale – pelikan püüab nii suuri kalu, *kui kurgust alla lähevad*, kuid kuningale sellisest ei piisa. (ibid.: 11,18, 27)

Värvid looduses muutuvad suuremal määral Öö ja päeva ning aastaegade vaheldumine väljendub inimestele suuresti valguse hulgast sõltuvast värvide taju muutumisest. Küllap on loomuliku ajakulgemise järgmine tulenenud kunstnikule omasest pilgust ja suhtumistest. Edgar Valteri autoriraamatud on eranditult värvilised. Klassikalises jaapani kirjanduses on loodust tihtilugu värviga võrdsustatud ning loodusesse minek on kohtumine lõpmatult varieeruvate toonides värvidega (Minh-ha 2002: 243).

3.4 Bioloogilise reaalsuse ja looduse kujutamine

Suhe ümbritsevasse maailma on Edgar Valteri tekstides avatud. Tegelased ei ole üldjuhul enesekesksed ja on tähelepanelikud teiste ja ennast ümbritseva suhtes. Erandiks on *Metsa pühapäeva* ainus inimtegelane. Kalastav kuningas on rahulolematu, kui talle pakutakse väikeseid kalu ning ei rahuldu ka vaalaga. Kui enamasti on inimtegelased loomade eest hoolitsejad või omanikud (vt ka Mänty 2014: 275), siis kuninga tegelaskujul ei ole loomade üle võimu. Kõige suuremat kala soovivale kuningale vaala kutsumine võib

lugejale tekitada ettekujutuse, et vaal kuulub kalade hulka. Samas on jutu idee väljendada kuninga liigset nõudlikkust, süüvimata tegelaste bioloogilisse kuuluvusse. Seejuures ei avaldu kuninga nõudlikkus kalastamises. Kalapüüki esitab Edgar Valter kui loomulikku toiduhankimise viisi, mis on omane nii pokulugude Puukole, kurele, jäälinnule kui ka pelikanile. Kuigi uudishimulikele pokudele osutub vajalikuks seletada toitumise seaduspärasid ning ka *Metsa pühapäevas* esitatakse tegelaste erinevaid toitumisharjumusi. (Valter 1999)

Mare Mürsepp on nentunud, et Valteri tegelaskond on liikide mõttes suhteliselt piiratud (Mürsepp 2005: 45). Sellegipoolest esitab Valter oma tekstides 54 erinevat linnunimetust, 3 kala, 5 seeneliiki, 9 kahepaikset ja roomajat, 17 putukat ja muud selgrootut, 45 imetajat ning 98 taimenimetust – ühtekokku 232 erinevat liiki (arvukamalt on erinevaid liike *Pokuaabitsas*, kus nad esinevad tähtede õppimise eesmärgil), millest enamik on ka illustatsioonidel tõepäraselt kujutatud (Vt ka Lisa 2, Lisa 3). Inimese lähendamine taimeriigiga ei piirdu pokude tegelaskujudega – tekstides esinenud 98 eri taimeliigi seas on nii metsataimi kui ka ilutaimi. Looduse tagasihoidlik muutmine ilutaimede kasvatamise kaudu ei ole taunitud. Puukogi rajab oma aia, näidates, et oma elukoha koduseks muutmise nimel võib loodust kujundada. Küll aga ilmnevad liigse haldamise tagajärjed raamatus *Metsa pühapäev*, kus põhjamaisesse metsa tuuakse võõrliike, kes siinseteks tingimusteks kohandunud ei ole.

Liigirikast looduskeskkonda kujutanud Edgar Valter vormis vahel oma raamatute tegelasi ja taustu sel moel, et kaldus kõrvale bioloogilisest reaalsusest või reaalsuse bioloogilisest kujutamisest. Rahvapäraste nimetuste kasutamine, näiteks *kuningaskalastaja* (jäähind), *jäälohkuja* (linavästri) ja *meigas* (kaelustuvi), on täiesti sobilikud, et loodusele lähenemisest ei saaks kaugenemine. Noored lugejad saavad teksti kaudu tuttavaks ka kultuuriliselt väljakujunenud nimetustega, mis ei pruugi teaduslikega kattuda. Edgar Valter ühendab püüdlused saada looduse märkidest aru ning mõista inimkultuuri. Ka *Pokuaabitsas* on tähtede õppimine seotud looduse märkidest arusaamisega. Edgar Valter ei eemalda lugejat inimmaailmast, vaid innustab mõtisklema ka inimest ümbritsevast.

Kokkuvõte

Töö ülesandeks oli looduskujutuse analüüsimine looduskeskkonda domineerivamalt esitavates Edgar Valteri autoriraamatutes *Pokuraamat* (1994), *Kassike ja kakuke* (1995), *Kullast vilepill* (1996), *Metsa pühapäev* (1999), *Kuidas õppida vaatama?* (2000), *Pokuaabits* (2002) ja *Pokulood* (2004).

Esimeses peatükis anti, peamiselt Külli Leppiku väljaannetele tuginedes, ülevaade Edgar Valteri loomingust ja erinevatest loomeperioodidest karikaturisti ja maalikunstnikuna, raamatugraafiku ja illustraatorina ning lasteraamatute autorina. Edgar Valteri soosiv suhtumine looduskeskkonda avaldub ka maalidel. Eelkõige illustraatorina tuntud autori erinevad tehnilised ja žanrilised praktikad avalduvad ka autoriraamatute illustreerimisel, kus on esindatud nii maalilisem käekiri kui ka humoristlikud nüansid. Edgar Valter alustas lasteraamatute kirjutamist 1990. aastatel, kui autoriraamatute osakaal eesti lastekirjanduses ka üldisemalt kasvas.

Teine peatükk käsitles kirjandusökoloogilist uurimismeetodit. Kirjandusökoloogia ehk ökokriitika üheks eesmärgiks on juhtida erinevate uurimisvaldkondade tähelepanu keskkonnale. Kaardistatakse inimeste suhteid teiste liikide ja ümbritseva keskkonnaga, kasutades nn *more-than human* mudelit. Ilukirjandust ökokriitiliselt analüüsid keskendutakse eelkõige nn looduskirjandusele. Edgar Valteri autoriraamatud ei ole selgelt looduskirjanduseks liigitatavad, kuid avavad looduse kogemise ja loodusfilosoofia teemasid. Looduskeskkond Edgar Valteri autoriraamatutes on aktiivsesena ja mõjutatavana kujutatud – *Metsa pühapäevas* tuuakse põhjamaisesse metsa võõrliike ja pokulugude Puuko rajab aeda. Edgar Valteri lasteraamatutes avaldub peategelaste soosiv suhtumine loodusesse. Ökokriitika uurib ka suundumusi loodusariduses ja aitab kaasa keskkonnateadlikuse kasvatamisele. Loodusaridusele on keskendunud ka Edgar Valteri teemapark Pokumaa.

Kolmas peatükk kaardistas ökokriitilises kontekstis lugemisel avanevaid tähendusi. Edgar Valter suhtub nii bioloogilisse reaalsusse kui ka inimkultuuri nähtustesse mänguliselt ja ühendab looduskeskkonnast ja inimkultuurist laiema silmaringi tekkimise püüdlust. Muinasjutu traditsioone eirates on lihtne pajuville, muinasjuttudele iseloomulikke üleloomulikke omadusi omamata, *Kullast vilepillis* kujutatud võlusesemena. Erinevaid looma- ja taimeliike tutvustades kasutab Valter muuhulgas ka rahvapäraseid nimetusi, võõrandamata seeläbi lugejat siinsele kultuurile omasest keelekasutusest. Enda ümbritseva kogemise temaatika on esil raamatutes *Kassike ja kakuke* ja *Metsa pühapäev*. Tegevuspaigad ei ole geograafiliste nimedega määratletud, ent nähtavalt on taustal põhjamaisele keskkonnale

omased valguse- ja ilmastikutingimused ning nende muutumised aastaajalisuse ja ööpäevade vaheldumise mõjul. Edgar Valter panustas oma lasteraamatutes siinsete loomade ja taimede tundmise kasvatamisele, esitades pea kõike mainitut, ja rohkematki, ka pildilisel kujul. Vaadeldud tekstides on esitatud ühtekokku 232 erinevat taime- ja loomaliiki, kellest paljusid tutvustatakse *Pokuaabitsas* tähtede õppimisel.

Hüpoteesi kohaselt leidis tõestust, et Edgar Valteri autoriraamatutes avaldub looduskeskkond mitmekihilise väljendusvahendina, kus eri vaatepunktide kaudu lugeja arusaamad loodusest ja selle kogemisest võivad avarduda. Seejuures ei eemaldu Valter ilmtingimata inimese vaatepunktist ja ei vastandu sellele – näiteks raamatus *Kuidas õppida vaatama?* suunab Edgar Valter loodusest esteetilist ilu leidma ning pokulugudes seostab looduse märkide ja tähemärkide õppimise. Looduse erineva kogemise näited olid tugevamalt esil raamatutes *Kassike ja kakuke* ja *Metsa pühapäev* – esimeses vahetatud kehaosade ja teises vahetatud keskkonna kaudu.

Töös vaadeldi teoseid, kus looduskeskkond oli aktiivsena kujutatud. Võttes aluseks seisukoha, et kõik tekstid peegeldavad teatud määral keskkonda, ka väljajätmude kujul, võiks edaspidi kirjandusökoloogilisi uurimismeetodeid arvestades vaadelda kogu Edgar Valteri loomingut, sealhulgas linnakeskkonna foonil kujutatut, sest suhtumine keskkonda on eeldatavasti igasse teksti sisse kirjutatud. Samuti vääraks uurivat lähenemist Edgar Valteri loodud illustratsioonid teiste autorite tekstidele, kus ka looduse ning loodusläheduse esitamine lugejani jõuab. Oluline on lastekirjanduse uurimine laiemalt, sest noorte lugejate arusaamade kujundamise mõju on märkimisväärne. Vaatlusalustes raamatutes oli mets tegelastele igapäevane elukeskkond. Eesti, ja põhjamaises, lastekirjanduses on ka paljude lastejuttude ja -luuletuste tegelased ajutiselt viidud looduskeskkonda, mis ei ole neile harjumuspärane ja igapäevane keskkond (lood metsas matkamisest, metsaandide kogumisest või loodusega tutvumisest). Eesti, ja põhjamaises, lastekirjanduses on lisaks sellistele tekstidele paljud lastejutud ja -luuletused ka metsas matkamisest, metsaandide kogumisest või loodusega tutvumisest.

Kasutatud allikad

- Asumets, Aidi. 1996. *Edgar Valteri loomingust eesti lastekirjanduses*. – Eesti Lasteraamatukogu lastekirjanduse ja lastekultuuri almanahh Nukits. Tallinn: Eesti Lasteraamatukogu, lk 12-15.
- Bergthaller, Hannes 2006. *'Trees are what everyone needs': The Lorax, anthropocentrism, and the problem of mimesis*. — *Nature in Literary and Cultural Studies: Transatlantic conversations ecocriticism*, Amsterdam ; New York, NY: Rodopi, lk 155-176.
- Bergthaller, Hannes 2011. *Cybernetics and social systems theory - Ecocritical Theory: New European Approaches*. Toim. Goodbody, Axel ja Rigby, Kate. Charlottesville: U of Virginia P, lk 217-229.
- Eller, Mart-Ivo (toim.). 1996. *Eesti Kunsti ja Arhitektuuri Biograafiline leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn.
- Davidson, Peter 2005 *The idea of north*, London: Reaktion Books.
- Dietrich, Sophie 2014, *Nordic Fairy Tales and their Illustrations in Respect of How Humans Frame Nature Through Visual Arts and Stories* – ettekanne EASLCE konverentsil *Framing Nature*, 2. mail 2014 Tartus.
- Dobrin, Sidney I. ja Kidd, Kenneth B. (toim.) 2004. Introduction: Into the Wild -.Wild Things: Children's Culture and Ecocriticism, lk 1-15.
- Hartman, Steven 2007 , *The rise of American ecoliterature - American Studies in Scandinavia Vol. 39 No. 2*, lk 41-58.
- Iovino, Serenella 2012. *Material ecocriticism: matter, text, and posthuman ethics*. - Literature, Ecology, Ethics. Toim. Müller, Timo ja Sauter, Michael. Heidelberg: Winter Verlag, lk 51-68.
- Iovino, Serenella 2014. *Framing Nature: Signs, Stories, and Ecologies of Meaning* – ettekanne EASLCE konverentsil *Framing Nature* 30. aprillil 2014 Tartus.
- Kangilaski, Jaak (toim.). 2013. Eesti kunsti ajalugu 6. köide I osa (1940-1991).
- Kass, Dorothy 2014. *The Nature Study Idea: Framing Nature for Children in early Twentieth Century Schools* – ettekanne EASLCE konverentsil *Framing Nature*, 3. mail 2014 Tartus.
- Kern, Robert 2003. *Ecocriticism. What is it good for*. - The Isle Reader: Ecocriticism, Athens: The U of Georgia P, lk 9-12.
- Kivirähk, Ilona 2000. *Sissevaade 1999. aasta eesti lastekirjandusse* – Ettekanne Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 17. III – Sirp 14. aprill, lk 11.

- Leies, Uno (režissöör). 1984. *Tuhat tutvust: Eno Raud* [telesari] 7:40-9:20 (vaadatud 3.04.2014)
- Leppik, Külli (koost.). 2009. *Edgar Valter I. Karid ja kõrgused* [intervjuu Edgar Valteriga]. Tartu: Elmatar. = Karid ja kõrgused.
- Leppik, Külli (koost.). 2011. *Edgar Valter. Karikatuurid läbi aegade*. [eessõna Vahur Kersna] Tartu: Elmatar.
- Leppik, Külli (koost.). 2007. *Maalid 1983-2005 = Paintings 1983-2005 / Edgar Valter*. Elmatar: Tartu [intervjuu Edgar Valteriga lk 201-215].
- Love, Glen A. 1996. *Revaluing Nature: Toward An Ecological Criticism. - The Ecocritical Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Toim. Glotfelty, C. ja Fromm, H. Ateena: U of Georgia P, lk 225-240.
- Maran, Timo 2013. *Biosemiotiline kriitika: keskkonna modelleerimine kirjanduses*. - Akadeemia 25(5), lk 824-847.
- Minh-ha, Trinh T. 2003. *Nagu h sõnas haljas: Määramatuse heli* – Akadeemia nr 2, Tõlk. Maran, Timo, lk 227-254.
- Mänty, Sandra 2014. *Animal representation in the Harry Potter-series – The semiotics of animal representations*", Tüür, Kadri ja Tonnessen, Morten (toim.), Amsterdam: Rodopi, [ilmumas], lk 255-278.
- Müürsepp, Mare 2005. *20. sajandi lõpp eesti lastekirjanduses maailma lastekirjanduse fin de siècle'i arutelu taustal*. Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetised. Tallinn: Eesti lastekirjanduse Teabekeskus, lk 36-51.
- Müürsepp, Mare 2008. *Klassikaks sündinud*. Väljataga, Ülle, Kehman, Anu (toim.). Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Keskus, lk 76-96.
- Ottum, Lisa 2014. *Garrard, Greg, ed. Teaching Ecocriticism and Green Cultural Studies. New York: Palgrave, 2012 – Journal of Ecocriticism 5(2) Juuli*. lk. 1-4.
- Rahno, Heleri. 2004. *Pokud Eesti lastekultuuris 1994-2004* [diplomitöö] (juhendaja Kelder, Vallo; Viljandi Kultuurikolledži raamatukogunduse ja infoteaduse osakond. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž.
- Tüür, Kadri 1997. *Kirjandusökoloogia võimalikkusest*. - Keel ja Kirjandus 9, lk 628-629.
- Wheeler, Wendy 2008. *Postscript on biosemiotics: reading beyond words - and ecocriticism More a 'you' than a 'what'...2014 =: More a 'you' than a 'what': Thinking Animism*. www.ecopoetryspan.com/2014/04/19/more-a-you-than-a-what-thinking-animism. (vaadatud 24.04.2014).

Ecocritical re-reading of children's literature of Edgar Valter. Summary

The aim of this study was ecocritical re-reading of the children's books of Edgar Valter. Edgar Valter wrote 15 books between the years 1994 and 2005. In this study there were chosen those books of Edgar Valter, in which the natural environment was more dominant: *The Pokubook* (1994), *The Pussy-cat and the Owl* (1995), *The Golden whistle* (1996), *The Forest Sunday* (1999), *How to Learn to Look* (2000), *The Poku Alphabet* (2005) and *The tales of the Pokus* (2004).

The first chapter, which is largely based on several publications from Külli Leppik, gave an overview of the works of Edgar Valter as a caricaturist, painter, illustrator and author of children's books. Valter's deep love for forest and nature emerges also on his paintings. Edgar Valter is foremost known as an illustrator (, he illustrated over 200 children's books, including Estonian classics Eno Raud, Ellen Niit, Aino Pervik and others,) and his practice in different genres becomes visible in his illustration for his own books. There are both – picturesque scenes and humoristic nuances. Edgar Valter started to write books for children in the 1990-ies, when the percentage of the authors who illustrated their books for children themselves grew in Estonia in general.

The second chapter is focused on the theoretical method of literal ecology. One of the aims of literal ecology, or ecocriticism, is to call attention of different fields for noticing the environment around us. Ecocriticism examines the relationship between the humans and other species using the David Abram's model of the *more-than-human*. The ecocritical analyze of fiction focuses foremost on the texts which belong to the taxonomy of the nature writing. The children's books of Edgar Valter do not belong there clearly, but there are also the themes of sensing nature and the philosophy of nature. The natural environment is portrayed as an active and impressionable matter – in the book *The Forest Sunday* there are foreign species brought to the northern forest and the main character of the Poku books is founding a garden. In the children's books of Edgar Valter the main characters have a good-hearted attitude toward nature. Ecocriticism also analyzes environmental consciousness observing the general tendencies of the environmental education and teaching the sciences of nature. Pokumaa, the theme park of Edgar Valter, is also focused on environmental education.

The third chapter examines the meanings which appear using the method of ecocritical re-reading. In the books of Edgar Valter, the attitude to both – the biological reality and the human culture – playfully joins the aim of broadening the mind about them. For example, on one hand, in *The Golden Whistle* a simple willow whistle becomes in the role of a magic

feature ignoring the traditions of fairy-tales. On the other hand, Valter uses also the folk taxonomy for introducing different species and thereby he does not alienate the reader from the culturally common use of language. The theme of sensing the environment around us is accentuated in *The Pussy-cat and the Owl* and *The Forest Sunday*. The places are described by the characteristics of the northern weather and light conditions (in different seasons and the shifting of days and nights), there are no geographical names of the places. The young readers can expand their knowledge of animals and plants while reading Edgar Valter's children's books – in the analyzed books there are 232 different biological species (54 species birds, 3 fishes, 5 mushrooms, 8 amphibians and reptiles, 17 insects, 45 mammals and 98 plants).

It was hypothesized that Edgar Valter described the multiplexity of natural environment in a simple way. The analyze illustrated that while portraying nature he did not move away from the viewpoint of human – in *How to Learn to Look?* it is encouraged to estetic beauty in the nature and in *The Poku Alphabet* he joined learning the signs of nature and language. The examples of sensing nature were dominating in *The Pussy-cat and the Owl (exchanged body parts)* and in *The Forest Sunday (foreign species in the northern forest)*.

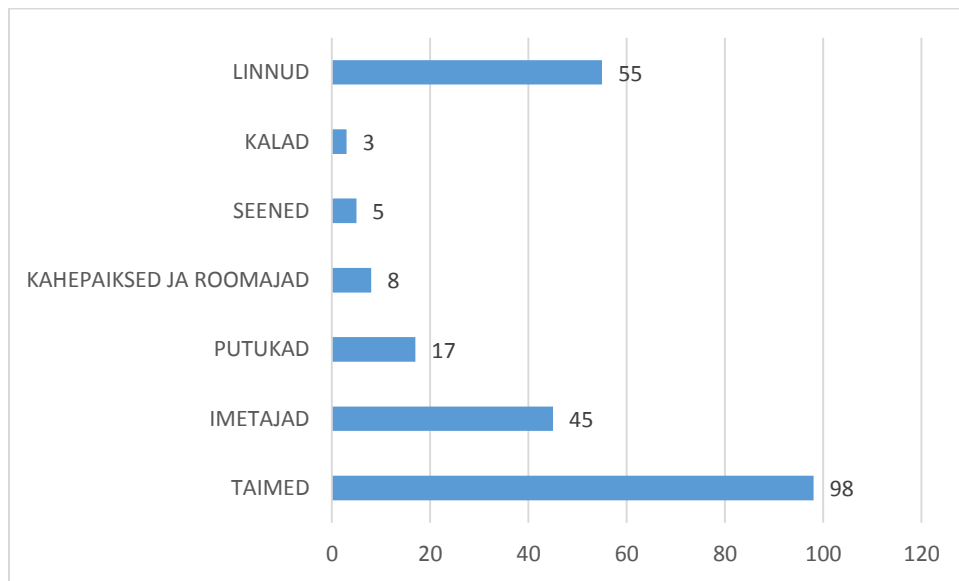
To conclude, Edgar Valter's children's books, which were analyzed in the study, offer diverse insights to the natural environment. Since all the texts somehow describe the environment, the ecocritical study of the other books of Edgar Valter would broaden the understanding of the concept of nature in Estonian children's literature.

Lisad

Lisa 1. Loetelu Edgar Valteri lastele suunatud autoriraamatute esmatrükkidest:

- 1994 *Pokuraamat*
- 1995 *Ahaa, kummitab!*
Kassike ja kakuke
Lugu lohe Justusest ja printsess Miniminnist
Pintselsabad [luuletus]
- 1996 *Kullast vilepill*
- 1997 *Isand Tuutu ettevõtmised*
- 1998 *Iika: nii noor, aga juba nõid!*
Pintselsabad [jutustus]
- 1999 *Metsa pühapäev*
- 2000 *Kuidas õppida vaatama?*
- 2002 *Pokuaabits*
- 2003 *Natuke naljakad pildid*
- 2004 *Pokulood*
- 2005 *Ikka veel kummitab!*

Lisa 2. Bioloogiliste organismide nimetuste esinemise graafik Edgar Valteri autoriraamatutes²

² Liikide esinemist loendati raamatutes *Pokuraamat*, *Kassike ja Kakuke*, *Kullast vilepill*, *Metsa pühapäev*, *Kuidas õppida vaatama?*, *Pokuaabits ja Pokulood*

Lisa 3. Bioloogiliste organismide nimetuste loetelu Edgar Valteri autoriraamatutes³

LINNUD (54)

emu, faasan, flamingo, hakk, hallhaigur, hani, harakas, iibis, jaanalind, jäähind, kakaduu, kirjurähn, kodukakk, kondor, kotkas, kuldnook, laululuik, leevike, linavästrik, lõoke, meigas, metsis, metsvint, musträhn, musträstas, must-toonekurg, nurmkana, ohakalind, papagoi, pasknäär, pelikan, peoleo, porr, punarind, puukoristaja, põhjatihane, pääsuke, põialpoiss, ritsiklind, roherähn, ronk, rukkirääk, sabatihane, siidisaba, sinikaelpart, siniraag, sookurg, teder, varblane, vares, värbkakk, ööbik, öökull, öösorr

KALAD (3) ahven, forell, särg

SEENED (5) kasekäs, männiriisikas, kärbseseen, kukeseen, murumuna

KAHEPAIKSED JA ROOMAJAD boa, konn, krokodill, madu, rästick, sisalik, triiton, vaskuss, saurus (9)

PUTUKAD JT SELGROOTUD (17)

herilane, kiil, lehetäi, lepatriinu, liblikas, mesilane, nastik, parm, põrnikas, ritsikas, rohutirts, sipelgas, sitasitikas, sääsk, vähk, ämblik, ürisk

IMETAJAD (45)

burunduk, delfiin, dingo, dromedar, eesel, elevant, gasell, gepard, gorilla, hiir, hirv, hobune, ilves, inimene, jaaguar, jakk, jõehobune, jänes, kaamel, kaelkirjak, kakk, karu, kass, kobras, koer, kährikkoer, lammas, lendorav, metssiga, metskits, mäger, naarits, nahkhiir, nirk, nugis, orav, põder, rebane, rott, saarmas, sipelgakar, tiiger, tuhkur, vaal, veised

TAIMED (98)

ananass, angervaks, apelsin, aprikoos, arbuus, aroonia, aster, banaan, daalia, elulõng, elupuu, floks, gladiool, greipfruut, haab, hiirehernes, humal, hundinui, härghein, igihali, iiris, jalakas, jasmiin, jõekupp, jõhvikas, jänesekapsas, kadakas, kannike, karikakar, karukell, kask, kibuvits, kobruleht, kress, krookus, kullerkupp, kuusk, lehis, lepiklill, lepp, lina, lumeroos, lupiin, maasikas, maikelluke, metsviinapuu, moon, murakas, mustikas, mänd, märtsikelluke, nartsiss, nurmenukk, nõges, nõmm-liivatee, näsiniin, oblikas, oder, ohakas, paiseleht, pihlakas, pojeng, põdrakanep, päevalill, pärn, pääsusilm, rabarber, remmelgas, rukis, rukkilill, saar, saialill, sarapuu, silla, sinilill, sõnajalg, talinelk, tarn, tedremaran, teeleht, tokkroos, tondiroom, toomingas, tulikas, tulp, uba, ubaleht, vaarikas, vaher, varsakabi, vesiroos, viirpuu, võilill, võõrasema, õnnehein, ööviul, üheksavägine, ülane

³ Liikide esinemist loendati raamatutes *Pokuraamat*, *Kassike ja Kakuke*, *Kullast vilepill*, *Metsa pühapäev*, *Kuidas õppida vaatama?*, *Pokuaabits ja Pokulood*

Lisa 4. Foto

Edgar Valteri loo *Kassike ja Kakuke* koos väikeste külastajatega etendamine ja jutustamine kirjandusfestivalil Prima Vista Rakveres. Foto töö koostajalt 10.05.2014

Mina

Maris Reintal

(autori nimi)

(isikukood: 49205055225)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
LOODUSKUJUTUS EDGAR VALTERI AUTORIRAAMATUTES,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on

Kadri Tüür,

(juhendaja nimi)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 2. juunil 2014 *(kuupäev)*

(allkiri)

